

NARODNOOSVOBODILNI BOJ V JUGOSLAVIJI ZA SVOBODO IN LJUDSKO OBLAST

Referat na mednarodnem znanstvenem posvetovanju "La resistenza tra lotta armata e governo" na univerzi v Milanu od 11. do 13. decembra 1975.

D u š a n B i b e r*

Uvodoma moram opozoriti, da borci in politiki v Jugoslaviji zadnja leta ugovarjajo enačenju narodno-osvobodilne borbe z odporniškim gibanjem. Trdi se, da je taka oznaka nezadostna, ker v Jugoslaviji v drugi svetovni vojni ni šlo samo za odpor okupatorju, marveč je hkrati bila izvedena uspešna socialistična revolucija. Kvalifikacije istega procesa se običajno prilagajajo tekoči politični situaciji ali terminologiji, čeprav je nedvomno narodno-osvobodilna borba v Jugoslaviji bila hkrati tudi začetek socialistične revolucije.

V prvih proglaših narodnoosvobodilnega gibanja 1941. leta praviloma zasledimo samo besedo "odpor".(1) termin "narodna revolucija" se pa pojavlja že v času uspešne protiofenzive Rdeče armade pod Moskvo decembra 1941. leta z jasnim razrednim akcentom. "Naša narodna revolucija se bo razvijala vse dotlej, dokler ne bomo zbrisali z naše zemlje zadnjo sled tujčevega jarma in dokler ne bo naša narodna osvoboditev prerasla v socialno osvoboditev slovenskega delovnega človeka, ki tvori jedro in velikansko večino slovenskega naroda", je n.pr. sredi januarja 1942 zapisal Boris Kidrič.(2) Kasneje, vse do konca druge svetovne vojne, je akcent na narodnoosvobodilni borbi in demokraciji. Prvi uradni naziv Demokratska federativna Jugoslavija se s proglasitvijo republike 29. novembra 1945 spremeni v Federativna ljudska republika Jugoslavija, narodnoosvobodilni borbi pa priznava značaj ljudske revolucije. S proglasitvijo Socialistične federativne republike Jugoslavije 1963. leta se vedno bolj pogosto in zadnje čase izključno govori o socialistični revoluciji in narodno-osvobodilni, včasih samo še osvobodilni borbi.

V enem samem, časovno omejenem referatu je mogoče samo opozoriti na nekatere najbolj značilne aspekte strategije in taktike komunistične partije Jugoslavije in njenih oponentov v borbi za oblast in izgradnjo oborožene sile kot njenega najvažnejšega instrumenta. Borba za oblast je vsekakor značilna za sleherno revolucijo. Po kapitulaciji kraljevine Jugoslavije je komunistična partija Jugoslavije predvidevala, da se bo prej ali slej vojni požar razširil tudi na Sovjetsko zvezo. V Sloveniji je bila že 26. aprila 1941

* Dušan Biber, znanstveni svetnik, Inštitut za zgodovino delavskega gibanja, Ljubljana, Trg osvoboditve 1.

1 *Dokumenti ljudske revolucije v Sloveniji*, Ljubljana, 1962, I, 70, 74, 153, 159, 280, 301, dalje *Dokumenti*.

2 isto, 274. Krščanski socialisti se terminu revolucija niso izogibali in so izdajali nekaj časa svoje glasilo "Slovenska revolucija". V proglasu CK KPS 9. marca 1942 čitamo o "slovenski narodni revoluciji". (isto, 309)

ustanovljena Protiimperialistična fronta slovenskega naroda ob sodelovanju komunistov, levičarskih Sokolov, krščanskih socialistov in kulturnih delavcev, z akcentom borbe ne samo proti nemškemu in italijanskemu, temveč tudi anglo-amerškemu imperializmu in domačemu kapitalizmu.

Boris Kidrič je napisal gesla, sprejeta na prvem zasedanju vrhovnega plenuma Protiimperialistične fronte 15. julija 1941. Na prvem mestu je "pravica slovenskega naroda do samoodločbe, vštevši pravico do odcepitve in združitve z drugimi narodi", "osvoboditev in združitve razkosanega slovenskega naroda", vendar tudi ugotovitev: "Brez boja proti izdajalski 'lastni' kapitalistični gospodi se zatirani narod ne more osvoboditi."(3)

Take formulacije so realizacija ocen posvetovanja Centralnega komiteja komunistične partije Jugoslavije v začetku maja 1941. leta v Zagrebu, kjer je bil določen osnovni strateški načrt, da ne bo samo borba proti okupatorju in kolaboracionistom, marveč tudi za radikalne družbenoekonomske spremembe, za nacionalno in socialno osvoboditev, za novo skupnost jugoslovanskih narodov, v kateri ne bo nacionalne neenakopravnosti in socialnih krivic.(4)

"Upoštevajte, da gre v sedANJI etapi za osvoboditev izpod fašističnega podjarmljenja in ne za socialistično revolucijo", je bilo rečeno v direktivi Kominterne, poslane Centralnemu komiteju KPJ 22. junija 1941 na sam dan Hitlerjevega napada na Sovjetsko zvezo, v direktivi 1. julija 1941 pa še določneje: "Organizirajte — ne izgublajte niti ene same minute — partizanske odrede in v sovražnem zaledju zanetite partizansko vojno."(5)

Politbiro CK KPJ pod vodstvom Tita je 22. junija 1941 na seji v Beogradu sklenil izdati proglas. Večina je menila, da bo vojna kratkotrajna in da je sploh ne bo na teritoriju Sovjetske zveze.(6) Na sejah agitpropa Pokrajinskega komiteja KPJ za Srbijo so tiste dni celo razpravljali o konkretnih nalogah ob bližnjem prevzemu oblasti.(7) Centralni komite komunistične partije Slovenije je že 22. junija 1941 ustanovil Glavno poveljstvo slovenskih partizanskih čet in izdal proglas s pozivom za združitve v "enotno osvobodilno fronto proti imperialističnim okupatorjem". Protiimperialistična fronta je bila preimenovana v Osvobodilno fronto. V že omenjenem partijskem proglasu je bil tudi poziv: "Naš dosedANJI odpor naj se razvije v vseljudsko sveto nacionalno vojno proti imperialističnim okupatorjem."(8)

Komunistična partija Jugoslavije z vstajo ni izpolnjevala samo svojega internacionalističnega dolga Sovjetski zvezi na pr. v smislu Togliattijeve direktive, naj se v Italiji organizira "gibanje za zaščito Sovjetske zveze, poglavitno med delavci v vojni industriji."(9) Osnovna Titova misel je jedrnatno izražena že 19. avgusta 1941: "A ko će nama doneti slobodu ako se mi sami nečemo boriti?"(10)

V depeši Kominterni z dne 23. avgusta 1941 je Tito že najavil ustanovitev "nekakšne osrednje ljudske oblasti" — Narodni komite osvoboditve, v katerem bi bili predstavniki demokratičnih struj Srbije, Hrvatske in Slovenije skupaj s komunisti. Ker je sovjetska vlada medtem obnovila diplomatske odnose z emigrantsko jugoslovansko vlado v

3 isto, 42—43.

4 Dušan Živković, *Postanak i razvitak narodne vlasti u Jugoslaviji*, Beograd, 1969, 40, 614; Pero Morača, *Jugoslavija 1941*, Beograd, 1971, 107—149.

5 Vladimir Dedijer, *Josip Broz-Tito. Prispevki za življenjepis*, Ljubljana, 1953, 389—391; D. Živković, n.d., 52.

6 Svetozar Vukmanović — Tempo, *Revolucija koja teče*, Memoari, I, Beograd, 1971, 180—181.

7 V. Dedijer, n.d., 389—390.

8 *Dokumenti*, I, 44—47.

9 V. Dedijer, n.d., 390.

10 P. Morača, n.d., 453.

Londonu, ta zamisel tedaj ni bila realizirana.(11) Vendar je v Sloveniji Vrhovni plenum Osvobodilne fronte že 16. septembra 1941 sklenil, da se konstituira kot Slovenski narodno osvobodilni odbor. Istočasno je ta organ oblasti sprejel tudi svoje prve odloke o vključitvi slovenskih partizanskih čet v narodnoosvobodilne partizanske oddelke Jugoslavije, o zaščiti slovenskega naroda, o narodnem davku in razpisu posojila svobode. Ti odloki so se izkazali kot uspešni, čeprav so bili kritizirani s strani CK KPJ kot "ope-retna zakonodaja".(12) Glavni narodnoosvobodilni odbor za Srbijo je bil ustanovljen 17. novembra 1941, vendar so za razliko od razmer v Sloveniji v tem odboru razen pravoslavnega duhovnika Zečevića sodelovali izključno izkušeni revolucionarji, komunisti.(13)

Vprašanje oblasti je bilo eno od ključnih vprašanj, ob katerih sta se razšli narodnoosvobodilno in četniško gibanje. Draža Mihailović je na svojem drugem sestanku s Titom v vasi Braiči 27. oktobra 1941. leta izmed dvanajstih odklonil tudi šesto točko predlogov za sporazum, v kateri je bilo predvideno ustanavljanje narodnoosvobodilnih odborov namesto korumpiranih sreskih načelstev in občinskih uprav.(14) Tito je Mihailoviću tedaj ponudil celo mesto načelnika v skupnem operativnem štabu.(15) "Bor-ba" je 19. novembra 1941 naglašala, da so narodnoosvobodilni odbori začasni nosilci oblasti.

Dražo Mihailović ni samo odklonil sodelovanja s partizani v borbi proti okupatorju, marveč je hkrati navezal stike z nemškim okupatorjem in jim ponudil sodelovanje v borbi proti partizanom. V noči med 1. in 2. novembrom 1941 so četniki napadli partizanske položaje v Užicah, Požegi in drugih mestih osvobojenega ozemlja v Srbiji. Na sestanku v vasi Divci 11. novembra 1941 pa so Nemci Mihailoviću predlagali brezpogojno vda-jo.(16) Uspešni partizanski protinapad, ki bi se skorajda končal z likvidacijo štaba Draže Mihailovića na Ravni gori, je vrhovni komandant Tito ustavil in privolil v nova poga-janja in sporazum s četniki. Na tako odločitev so vplivali zunanjepolitični in vojaški raz-logi, ker je radio Moskva omenjal Mihailovića kot vrhovnega poveljnika vseh sil odpora v Jugoslaviji in ker se spričo prodora nemških čet ni bilo mogoče boriti na dveh frontah hkrati. Titov telefonski predlog za skupno akcijo partizanov in četnikov proti ofenzivi nemških okupatorjev je Mihailović odklonil.(17)

Vodstvo narodnoosvobodilnega gibanja ni niti najmanj dvomilo, da je Mihailović napadel partizane na pobudo jugoslovanske emigrantske vlade v Londonu, celo da četniško akcijo izzivanja državljanske vojne podpira tudi britanska vlada. Uspešna protiofen-ziva Rdeče armade pod Moskvo je začasno spet vzbudila iluzije o bližnjem koncu vojne, celo o vzpostavitvi fronte na Balkanu pod vodstvom Sovjetske zveze. Po umiku iz Srbije je bila, značilno, prav na Stalinov rojstni dan 21. decembra 1941 v vasi Rudo formirana prva proletarska narodnoosvobodilna udarna brigada. CK KPJ je dal direktive za ustanavljanje

11 isto, 459—463.

12 *Dokumenti*, I, 116—122.

13 Jovan Marjanović, *Ustanak i narodnooslobodilački pokret u Srbiji 1941*, Beograd, 1963, 365—367.

14 *V kongres Komunističke partije Jugoslavije, 21—28 jula 1948, Stenografske beleške*, Beograd, 1949, 64—66.

15 Jozo Tomasevič, *War and Revolution in Yugoslavia, 1941—1945, The Chetniks*, Stanford, 1975, 147; Public Record Office (dalje PRO), London, FO 371.44273, R 10905/11/92, paragraf 147.

16 J. Tomasevič, n.d., 147—150; J. Marjanović, n.d., 339—355; P. Morača, n.d., 543—547.

17 J. Marjanović, n.d., 369—371; J. Tomasevič, n.d., 151; V. Dedijer, n.d., 430—432; intervju s predsednikom Titom, objavljen 9. maja 1975 v vseh jugoslovanskih dnev-nikih, npr. v *Delu* in *Politiki*.

proletarskih bataljonov v Sloveniji, za populariziranje komunistične partije in sovjetskega sistema, Rdeče armade, za diferenciacijo na vasi.(18)

Zaostrovanje razrednega boja, poreklo in posledice "levih devijacij", zlasti v Črni gori, kjer je bil zato zamenjan Pokrajinski komite komunistične partije in poslano odprto pismo CK KPJ, še danes privlači pozornost jugoslovanskih zgodovinarjev.(19) Pero Morača meni, da je komunistična partija Jugoslavije, izhajajoč iz prakse, hitro odstopila od klasične dogmatske sheme o revoluciji v dveh etapah in se dokopala do spoznanja, da je glede na razredni značaj nacionalne izdaje narodno osvobodilni boj že sam po sebi hkrati tudi revolucionarni boj, da je to bil "eden od odločilnih trenutkov v osamosvojitvi KPJ od Kominterne."(20)

Jugoslovanski zgodovinarji često citirajo misli iz Titovega članka "Komunistička partija i ko su sve saveznici okupatora" iz Proleter-a za marec in april 1942(21), kjer je Titova koncepcija jasno izdelana, boj proti okupatorjem in njihovim slugam postavljen kot glavna naloga hkrati z ustvarjanjem enotne narodnoosvobodilne fronte v vsej Jugoslaviji. "Okupator nije uspio, iako se to svim silama trudi, da skrene oštricu naše narodnoosvobodilačke borbe na gradjanski, klasni rat. Za taj svoj pakleni plan on je mogao dobiti samo reakcionarne klike, koje su kroz čitav niz godina njemu služile i koje žele sada pomoću tog istog okupatora da sačuvaju svoje klasne interese, po cijenu gradjanskog rata."(22)

Vprašanje formiranja vlade je spet postalo aktualno jeseni 1942. leta. Vrhovni komandant Tito je 12. novembra 1942 sporočil Kominterni, da bo to funkcijo opravljal Nacionalni komite osvoboditve Jugoslavije, sestavljen iz predstavnikov vseh narodov Jugoslavije in raznih političnih strank. Vendar je Kominterna privolila samo v ustanovitev političnega organa: "Nikar ne smatrajte tega odbora za nekakšno vladu, marveč za politični organ narodnoosvobodilne borbe. Nikar ga ne postavljajte nasproti jugoslovanski vladi v Londonu. Na tej etapi nikar ne sprožite vprašanja odstranitve monarhije. Ne postavljajte gesla republike. Vprašanje režima v Jugoslaviji, kakor ga pojmuje vi, se bo reševalo potem, ko bo razbita italijansko-nemška koalicija in ko bo dežela osvobojena okupatorjev."(23) Zato je Tito ob ustanovitvi Antifašističnega sveta narodne osvoboditve Jugoslavije 26. novembra 1942 v Bihaču dejal: "Mi nemamo mogućnosti da stvorimo jednu legalnu vladu, jer nam to još medjunarodni odnosi i prilike ne dozvoljavaju."(24)

Do takega sklepa je prišlo šele na Drugem zasedanju Antifašističnega sveta narodne osvoboditve Jugoslavije v Jajcu 29. novembra 1943 na osebno pobudo vrhovnega komandanta Tita in brez podrobne najave Moskvi, ko se je to telo konstituiralo kot legislativni in eksekutivni organ s predsedstvom in Nacionalnim komitetom osvoboditve Jugoslavije kot narodno vladu pod predsedstvom Tita. Emigrantski vladi v Londonu so bile odvzete vse pravice, kralju Petru prepovedan povratak v domovino s tem, da se o vprašanju kralja in monarhije sklepa po osvoboditvi. Razglašen je bil princip federativne

18 P. Morača, *Narodnoosvobodilačka borba Jugoslavije 1941—1945*, Beograd 1975, 90—96; Rasim Hurem, *Kriza narodnoosvobodilačkog pokreta u Bosni i Hercegovini krajem 1941. i početkom 1942. godine*, Sarajevo, 1972, 77—106; *Dokumenti*, I, 249—252, 269—271.

19 Djuro Vujović, *O lijevim greškama KPJ u Crnoj gori u prvoj godini narodnoosvobodilačkog rata*, *Istorijski zapisi*, 1/1967; R. Hurem, n.d.

20 Pero Morača, *Tito—strateg partizanskog rata*, *Prilozi za istoriju socializma*, 9, Beograd, 1974, 3—43. Prim. str. 33.

21 P. Morača, *Narodnoosvobodilačka borba*, 93—94; isti, *Tito—strateg*, 30—31.

22 Josip Broz-Tito, *Vojna dela*, I, Beograd, 1961, 76—77.

23 V. Dedijer, n.d., 469—470; D. Živković, n.d., 640—641.

24 Josip Broz-Tito, *Govori i članci*, I, Zagreb, 1959, 98.

Jugoslavije, vrhovnemu komandantu Titu podeljen naziv maršala, potrjeni sklepi o priključitvi Istre, Slovenskega primorja, Zadra in jadranskih otokov Jugoslaviji in osnova komisija za ugotavljanje vojnih zločinov.(25)

Podobno kot svoj čas ustanovitev prve proletarske brigade so tudi sklepi v Jajcu vzbudili nezadovoljstvo Stalina, ki je po besedah Manuilskega Veljku Vlahoviću te označil kot "udarec z nožem v hrbet".(26) S tem se je začel boj za mednarodno priznanje Nacionalnega komiteta kot vlade Jugoslavije. "Prav tako kot je Mihailović bil obsojen po primarnem partizanskem kriteriju, ker je odklonil borbo proti okupatorjem in je z njimi tajno sodeloval, tako sta bila obsojena tudi kralj in vlada, ker sta sankcionirala to politiko", je ugotovil britanski politično obveščevalni center na Srednjem vzhodu (Political Intelligence Centre Middle East).(27)

Osnovna gesla narodnoosvobodilnega boja so bila: "Smrt fašizmu — svobodo narodu" in "Ni povratka na staro", toda brez podrobnejšega načrtovanja in programskih izjav za bodočnost. Vrhovni plenum Osvobodilne fronte je na pr. že 1. novembra 1941 kot sedmo temeljno točko svojega programa sklenil: "Po narodni osvoboditvi uvede Osvobodilna fronta dosledno ljudsko demokracijo. Vsa vprašanja, ki presegajo okvir narodne osvoboditve, se bodo reševala na dosleden ljudsko demokratični način."(28) Izvršni odbor Osvobodilne fronte je konec novembra 1941 posebej poudaril, da se ukvarja zgolj z neposrednimi vprašanji osvoboditve. "Danes ni čas za načrte", je bil naslov nekega članka Borisa Kidriča iz tistega časa.(29)

Titu je 17. junija 1942 med drugim dejal: "Oni koji su dali najveće žrtve u ratu, imaće i odlučnu riječ posle rata. Ali, danas nije vrijeme da govorimo o tome šta će biti poslije rata."(30) Titova misel o povezavi nacionalnega vprašanja z bojem proti staremu režimu, vendar brez posebnega poudarjanja razrednega značaja, je precizirana v članku "Nacionalno pitanje u Jugoslaviji u svjetlosti narodnooslobodilačke borbe" (Proleter, decembra 1942):

"Današnja narodnooslobodilačka borba i nacionalno pitanje u Jugoslaviji nerazdvojno su vezani. Naša narodnooslobodilačka borba ne bi bila tako uporna i tako uspješna, kada narodi Jugoslavije ne bi u njoj videli, pored pobjede nad fašizmom, i pobjedu nad onim što je bilo za prošlih režima, pobjedu nad onima koji su ugnjetavali i teže daljem ugnjetavanju naroda Jugoslavije. Riječ narodnooslobodilačka borba — bila bi samo jedna fraza, pa čak i prevara, kada ona ne bi, pored opšte jugoslovenskog smisla, imala i nacionalni smisao za svaki narod posebice."(31) "S svojo odločnostjo, da se z vso silo daje odpor okupacijskim silam in da sprejmejo v svoje vrste vse, ki so voljni prispevati k borbi, so partizani odkrili ključ za jugoslovansko enotnost", je menil politično-obveščevalni center na Srednjem vzhodu.(32)

Med bitko na Neretvi sta Vrhovni štab in Protifašistični svet narodne osvoboditve Jugoslavije v kasneje večkrat citirani izjavi z dne 8. februarja 1943 (podpisala sta jo Tito in dr. Ivan Ribar) posebej naglasila, da razen zamenjave reakcionarnih občinskih uprav z narodnoosvobodilnimi odbori ne bo nikakršnih radikalnih sprememb, kajti o vseh važnih vprašanjih bodo svobodno izvoljeni predstavniki naroda sklepali po končani vojni. Zajamčena je bila nedotakljivost privatne lastnine, prav tako možnost samoiniciative v

25 Prvo i drugo zasedanje AVNOJ-a, Zagreb, 1963, 204—225.

26 V. Dedijer, n.d., 495—496.

27 PRO, FO 371/44273, R 10905/11/92, paragraf 149.

28 Dokumenti, I, 256.

29 isto, I, 164, 198.

30 J. Broz - Tito, *Vojna dela*, I, Beograd, 1961, 94.

31 isto, 158.

32 PRO, FO 371/44273, R 10905/11/92, paragraf 2.

industriji, trgovini in poljedelstvu. Kot prva naloga je bila zastavljena osvoboditev dežele od okupatorja, izbojevanje neodvisnosti in resnično demokratičnih pravic vseh narodov Jugoslavije, ki jim bodo zajamčene vse nacionalne pravice in naglašeno je bilo, da je narodnoosvobodilnemu gibanju tuje vsako nasilje in nezakonitost.(33) Na drugem zasedanju Antifašističnega sveta narodne osvoboditve Jugoslavije v Jajcu je Tito posebej poudaril, da so zgolj klevete iz Göbbelsove kuhinje, češ da gre za boljše vizacijo dežele, ukinitve privatne lastnine, poskus komunistov osvojiti oblast, uničenje cerkve in vere itd.(34)

Britanski Foreign Office je kasneje večkrat vztrajal na javni izjavi, da se narodnoosvobodilno gibanje ne bori za uvedbo komunizma. Britanski premier Winston Churchill je v posebnem memorandumu, izročnem maršalu Titu med njenimi pogovori v Neaplju 13. avgusta 1944, izrazil pričakovanje, "da bo dal izjavo ne samo o svoji nameri, da ne bo vsilil komunizma deželi, marveč tudi izjavo, da ne bo uporabil oborožene moči gibanja, da bi vplival na svobodno izražanje volje ljudstva o bodočem režimu dežele."(35)

Maršal Tito je okleval dati tako izjavo, ki bi se lahko tolmačila kot izsiljena, vendar je po diskusiji s predsednikom kraljevske vlade dr. Ivanom Šubašićem(36) in glede na slične prejšnje izjave, — ne brez prikritega polemičnega tona, — v izjavi Nacionalnega komiteja osvoboditve Jugoslavije z dne 17. avgusta 1944 poudaril:

"Narodnoosvobodilni pokret Jugoslavije jeste u svojoj suštini općenarodni, nacionalni i demokratski. Prema tome, još jedan put podvlačimo da vodstvo narodnoosvobodilačkog pokreta ima pred sobom jedini i najvažniji cilj — borbu protiv okupatora i njihovih slugu i stvaranje demokratske federativne Jugoslavije, a ne uspostavljanje komunizma, kao što nam neprijatelji podmeću."

Citirajoč ta del izjave kasneje na V. kongresu KPJ v svojem referatu v funkciji generalnega sekretarja KPJ je Tito pripomnil: "Ova izjava bila je, razumije se, u ono vrijeme pravilna".(37) Velja opozoriti, da je vse do zakona o nacionalizaciji konec 1946. leta, leto in pol po končani vojni, imovina kapitalistov bila konfiscirana zaradi ekonomske kolaboracije in nacionalne izdaje.

Še na Visu ob sklenitvi znanega sporazuma Tito—Šubašić, podpisanega dne 17. junija 1944, sta se oba partnerja dogovorila, da v novi kraljevski Šubašičevi vladi ne bo nobenih političnih diskusij o povojni ureditvi.(38) Osvobodilna fronta v Sloveniji se je že v začetku 1943. leta na pobudo komunistov odpovedala koalicijskemu značaju in ustanavljanju posebnih strankarskih organizacij, z izjemo komunistične partije Slovenije. Na iniciativo komunistične partije Jugoslavije so se od pomladi 1944. leta v okviru enotne narodnoosvobodilne fronte začela obnavljati vodstva — ne pa tudi organizacije — meščanskih strank kot so: savez zemljoradnika, samostalna demokratska, jugoslovenska republikanska, socijaldemokratska, narodna seljačka in hrvatska seljačka stranka, medtem ko je zgolj vodstvo demokratske stranke na čelu z dr. Grolom ostalo izven frontne organizacije.(39)

Britanski politični analitiki so menili, — ne brez razloga, — da bi bolj specifična definicija ciljev in stopenj ukrepov privedla do kontroverz in razkola v ljudski fronti.

33 kot op. 25, str. 109—110.

34 J. Broz-Tito, *Vojna dela*, I, Beograd, 1961, 198.

35 Llewellyn Wood ward, *British Foreign Policy in the Second World War*, III, London, 1971, 340—341.

36 isto; Winston Churchill, *Drugi svetski rat*, VI, *Trijumf i tragedija*, Beograd, brez letnice izdaje, 83—87.

37 V kongres, 102.

38 PRO, FO 371/44312, R 10233/658/92.

39 Pero M o r a č a, *Narodnoosvobodilačka borba Jugoslavije 1941—1945*, Beograd, 1975, 180.

Tako politiko so tolmačili z izkušnjami iz španske državljanske vojne, kjer so se skušali istočasno bojevati in izvesti politično revolucijo.(40)

V najkrajših možnih črtah je potrebno orisati tudi mednarodni položaj Jugoslavije v drugi svetovni vojni za časa okupacije, politiko in delovanje velikih sil na tem prostoru, njihovo nasprotovanje, taktiko in strategijo. Jugoslovansko zgodovinopisje je na tem področju napravilo šele prve korake, čeprav je s to tematiko v zvezi objavljeno že mnogo memoarov in tudi del, ki temelje na raziskavah že objavljenih in še v arhivih dostopnih virov.(41)

Pred kapitulacijo kraljevine Jugoslavije je jugoslovanska vlada pobegnila iz države ter se slednjič nastanila v Londonu in kasneje v Kairu. Britanski poslanik Campbell je priporočal, da se stori vse za evakuacijo te vlade, zlasti še, če se upošteva, kakšen vpliv in pomen bo v tem delu Evrope po vojni imela Sovjetska zveza. Churchill je pričakoval, da bo ljudstvo v gorah Jugoslavije nudilo odpor Nemcem in da bosta kralj Peter in vlada pri tem sodelovala.(42) Britanska vlada je prvi dve leti nudila svojo moralno in tudi materialno pomoč Draži Mihailoviću, preko sovjetske vlade pa je brez uspeha poskušala doseči pomiritev med partizani in četniki in podreditev partizanov poveljstvu Draže Mihailovića. Dokazi o sodelovanju četnikov z italijanskim okupatorjem in Nedićem so se množili. Dolgoročni politični cilji glede ohranitve obstoječega meščanskega družbenega reda so britanski vladi narekovali podporo Mihailoviću, kratkoročni, predvsem vojaški interesi pa podporo partizanom kot edinemu pomembnemu vojaškemu faktorju. Taka odločitev je ob različnih ocenah Foreign Office-a, Middle East Defense Committee, Special Operations Executive (SOE) etc. prevladala na pomlad 1943. leta ob pripravi zavezniškega vdora v Italijo. Pomembni so bili tudi politični motivi: partizani naj ne bi bili odvisni izključno od Sovjetske zveze in ni bilo priporočljivo pustiti proste roke Rusom in Amerikancem na tem področju.(43)

Na konferenci treh velikih v Teheranu novembra 1943 je bilo sklenjeno, da se jugoslovanskim partizanom da sleherna možna zavezniška pomoč. Odkar sta Churchill in Tito vzpostavila preko pisem osebni stik, je Churchill storil vse, da bi Tita prepričal o potrebi sklenitve aranžmana s kraljevsko jugoslovansko vlado oziroma s kraljem Petrom. V ta namen je bila odpoklicana britanska misija pri Draži Mihailoviću, pripravljeni načrti za "dvorsko revolucijo", za odstranitev in zamenjavo Mihailovića s kakšnim drugim poveljnikom, ukinjena je bila zavezniška pomoč četnikom. Pod odločnim osebnim Chur-

40 PRO, FO 371/44273, R 10905/11/92, paragrafa 168 in 169; prim. J. Tomasevich, n.d., 154—155.

41 Dušan Plenča, *Medjunarodni odnosi Jugoslavije u toku drugog svjetskog rata*, Beograd, 1962; Dušan Biber, *Otvorena tajna arhiva britanske diplomatije, Vjesnik u srijedu*, št. 1047, 1049—1068, *Kako je tajna diplomatija krojila sudbinu nove Jugoslavije*, isto št. 1073—1089, *Nova Jugoslavija u sudbonosnim poratnim trenucima*, isto, št. 1100—1124, Zagreb, 1972, 1973; L. Woodward, n.d.; Frederick William Deakin, *The Embattled Mountain*, Oxford, 1971; Phyllis Auty, *Tito*, London, 1970; Fitzroy Maclean, *Disputed Barricade*, London, 1957; isti, *Eastern Approaches*, London, 1950; isti, *The Balkan War*, London, 1962 (slovenski prevod *Vojna na Balkanu*, Ljubljana, 1968; Winston Churchill, *The Second World War*, V, VI, London, 1949; Anthony Eden (lord Avon), *The Reckoning*, London, 1965; Harold Macmillan, *The Blast of War*, London, 1967; Henry Maitland Wilson, *Eight Years Overseas*, London, 1950; J. Tomasevich, n.d.; Walter Roberts, *Tito, Mihailović and the Allies 1941—1945*, New Brunswick, New Jersey, 1973; Constantine Fotich, *The War We Lost*, New York, 1948; Stephen Clissold, *Whirlwind: The Story of Marshal Tito's Rise to Power*, London, 1949; isti, *Yugoslavia and the Soviet Union*, London, 1975, isti kot urednik, *Short History of Yugoslavia*, London, 1966, L. Woodward, n.d., itd.

42 W. Churchill, n.d., III, 203—204, izdaja v latinici, Beograd.

43 PRO, FO 371/44276, R 12712/11/92; D. Biber, n.d., *Vjesnik u srijedu*, št. 1055, 19. julija 1972; L. Woodward, n.d., III, 278—296.

chillovim pritiskom je kralj Peter odpustil Purićevo vlado in poveril mandat nekdanjemu banu Hrvatske dr. Ivanu Šubašiću.(44)

Po neuspešnem nemškem desantu na Drvar 25. maja 1944 je maršal Tito v Bariju 6. junija privolil, da se sestane z dr. Šubašićem. Takoimenovani viški sporazum Tito—Šubašić je določal, da kraljevska vlada prizna sklepe drugega zasedanja AVNOJ v Jajcu, da javno pozove vse ljudstvo, naj se združi z narodnoosvobodilno vojsko v eno samo enotno fronto, da obsoja vse, ki so javno ali tajno sodelovali z okupatorjem. Kraljevska vlada, sestavljena iz demokratskih elementov, bo imela nalogo organizirati pomoč narodnoosvobodilni vojski; o vprašanju državne ureditve in monarhije bo po osvoboditvi odločilo ljudstvo. Sporazum je v začetku izzval nezadovoljstvo med partizani v Hrvatski in Sloveniji, ker njegova določila še niso bila objavljena, Foreign Office pa je smatral, da je Tito dobil prvo rundo in ni dal nič od sebe.(45)

Ključno vprašanje, ki se je na raznih nivojih in na razne načine postavljalo skoraj devet mesecev, je bilo vprašanje formiranja enotne skupne vlade, torej združitve kraljevske vlade v Londonu z Nacionalnim komitetom osvoboditve Jugoslavije. Tito v načelu ni odklonil morebitnega srečanja s kraljem Petrom, vendar se je temu, z britanske strani zahtevanem in načrtovanem srečanju spretno izognil. Churchill je osebno, prav tako tudi pismeno med srečanjem z maršalom Titom v Neaplju priporočal ustanovitev skupne vlade, ob podpori Edena konec avgusta je podobno v začetku septembra 1944 predlagal dr. Šubašić. Maršal Tito je to odklanjal kot nepomembno v času hudih bitk in kot preuranjeno.(46)

Nenapovedan in tajni odhod maršala Tita z Visa na pogajanja v Moskvo je razjaril Churchilla. Spričo ameriške opozicije Churchill ni mogel realizirati svojega načrta za izkrcanje v Istri in prodor skozi "ljubljska vrata" proti Dunaju. Zavezniško izkrcanje naj bi podprle partizanske sile in naj bi se namesto v Srbiji angažirale na zahodu države. Prodor večjih partizanskih enot v Srbijo je vznejevoljil Churchilla, češ da bo Tito z britanskim orožjem tako podjarmil ostali del dežele. Eden je odgovarjal, da je bil britanski premier ta, ki je kljub svarilom Foreign Officea vztrajno potiskal Tita naprej.(47) "Upamnite da je u cjelokupnoj ovoj operaciji osnovni zadatak likvidacija četnika D. Mihailovića i nedičevaca, kao i njihovog aparata. Spriječite Mihailoviću da vrši mobilizaciju i odvodi narod sobom", je bil ukaz maršala Tita z dne 5. septembra 1944 partizanski skupini, poslani v Srbijo.(48)

V takih okoliščinah je na predlog Foreign Officea Churchill načel vprašanje Jugoslavije neposredno v pogovoru s Stalinom in se z njim 9. oktobra 1944 v Moskvi sporazumel o znani "fifty-fifty" delitvi obsega britanskega in sovjetskega vpliva v Jugoslaviji. Vendar je v naslednjih dneh Molotov še nekaj časa vztrajal na 75:25 v korist Sovjetske zveze, priznavajoč večji vpliv Veliki Britaniji na jadranski obali, medtem ko je za Sovjetsko zvezo zahteval večji vpliv v centru. Eden in Molotov sta v skupnem telegramu priporočila Titu in Šubašiću sklenitev sporazuma.(49)

Neposredno pred tem je konec septembra 1944 Nacionalni komite osvoboditve Jugoslavije sklenil sporazum s sovjetskim poveljstvom o vstopu sovjetskih enot na ozemlje Jugoslavije, o spoštovanju organov civilne uprave in o umiku po končanih operacijah. To je bil pomemben sporazum, ker je bil sklenjen z dejansko oblastjo v Jugosla-

44 L. Woodward, n.d., III, 296—330; W. Roberts, n.d., 162—253.

45 D. Plenča, n.d., 264—267; L. Woodward, n.d., III, 330—335; D. Biber, n.d., *Vjesnik u srijedu*, št. 1049, 1050, 1057, 1058, 1060, 1061, itd.

46 L. Woodward, n.d., III, 340—347.

47 isto; W. Roberts, n.d., 265—266.

48 J. Broz-Tito, *Vojna dela*, I, Beograd, 1961, 273.

49 L. Woodward, n.d., III, 348—351.

viji in ne s kraljevsko vlado; predstavljal je precedens za primer zavezniškega izkrcanja v Jugoslaviji. Tito je poudarjal, da je zaveznikom pripravljen odobriti prav take pogoje kot sovjetskim četam.(50) Tito je sprva prosil za tankovsko brigado, Stalin pa je dal na voljo kar cel korpus za veliko akcijo osvoboditve Beograda, izvedeno s partizanskimi in sovjetskimi silami. Iz memoarov in ne iz nedostopnih sočasnih primarnih virov vemo, da je Stalin svaril Tita pred močno buržoazijo v Srbiji in menil, da bi kralja lahko najprej sprejeli nazaj, nato pa ob primernem trenutku odstavili.(51)

Ameriška vlada je po umiku britanske misije 26. avgusta 1944 poslala obveščevalno misijo pod vodstvom polkovnika McDowella v štab Draže Mihailovića, ki se je evakuirala šele 1. novembra 1944 po Churchillovem protestu pri Rooseveltu.(52) Hermann Neubacher, izredni opolnomočenec Auswärtiges Amta za Jugovzhod se je tedaj zavzemal za ustanovitev srbske vojske iz Nedićevih, Mihailovićevih in Ljotičevih pristašev, za Veliko Srbijo, hkrati pa je opozarjal na možnosti izkoriščanja razlik med ameriško in britansko politiko v Jugoslaviji.(53)

Tito in Šubašić sta se po daljših pogajanjih konec oktobra in začetek novembra v Beli Cerkvi in Beogradu sporazumela o modalitetah formiranja skupne vlade, imenovanju treh regentov in volitvah v konstituantu.(54) Churchill je plediral, naj bi Tito postal guverner Jugoslavije pod kraljevo oblastjo, smatral je doseženi sporazum kot povsem enostranski, češ da se je Šubašić poceni prodal, vendar je ocenil, da je to spricho revolucije še največ, kar se da doseči in da bo Tito ostal gospodar v Jugoslaviji, vse dokler bo živ.(55)

Kralj Peter je nasprotoval realizaciji beogradskega sporazuma in je celo odstavil Šubašičevo vlado. Vendar je kralj kasneje pod britanskim pritiskom, — kljub ameriškemu spodbujanju, — popustil in imenoval predlagane regente. Na jaltški konferenci je Eden kot uradni predlog britanske vlade podal sugestijo dr. Šubašića, naj se Antifašistični svet narodne osvoboditve Jugoslavije razširi z nekompromitiranimi poslanci, izvoljenimi leta 1938, njegovi sklepi pa podvržejo ratifikaciji konstituante. Trije veliki so slednjič v tem smislu sprejeli sklepe in jih tudi objavili.(56) Tako je za vso Jugoslavijo bila sprejeta zahteva, kakršno je za razširitev Zemaljskog antifašističskog vijeća Hrvatske brez uspeha oktobra 1944 postavljala Hrvatska seljačka stranka. 5. marca 1945 so trije regenti prisegli kralju, 7. marca pa je začasna narodna vlada Demokratske federativne Jugoslavije pod predsedstvom Tita in dr. Šubašićem kot zunanjim ministrom prisegla ljudstvu ter delovala naprej kot mednarodno priznana legitimna vlada.(57)

SUMMARY

National Liberation Struggle for Freedom and for People's Government in Yugoslavia

In his paper presented at the International Scientific Conference held at the University of Milan from December 11 to 13, 1975, the author discusses the key issues about the strategy and tactics of the Yugoslav Communist Party and the National Liberation Movement in the struggle

50 L. Woodward, n.d., III, 355; W. Roberts, n.d., 264; V. Dedijer, n.d., 527.

51 W. Roberts, n.d., 264; intervju predsednika Tita 9. maja 1975; V. Dedijer, n.d., 528—530.

52 W. Roberts, n.d., 265, 254—258; J. Tomasevich, n.d., 378—388.

53 National Archives and Records Service, Washington, D.C., Microcopy T-120, trak 780, posnetki 371704—785, Handakten Ritter Serbien.

54 D. Plenča, n.d., 335—341; L. Woodward, n.d., III, 351—363.

55 L. Woodward, istotam; PRO, FO 371/44319, R 18853/658/92.

56 isto.

57 L. Woodward, n.d., III, 363; D. Plenča, n.d., 386—392; Branko Petranović, Političke i pravne prilike za vreme privremene vlade DFJ, Beograd, 1964, passim.

for liberation and the seizure of power. The National War of Liberation was undoubtedly also a socialist revolution; however, it generally began to be defined as such only after the year 1963, when the Socialist Federative Republic of Yugoslavia was proclaimed. During the Second World War the term national revolution was used only exceptionally, the term National War of Liberation being applied as a rule. The author gives a concise survey of the principal phases of the struggle against the exile governments until the formation of the joint temporary Government of the Democratic Federative Yugoslav on March 7, 1945.